

Danske Holberg-illustrationer fra Abildgaard til Arnel

Af Jens Fr. Nørbæk

Ludvig Holberg var 35 år, da han i 1719 lod sit store, kultursatiriske værk *Peder Paars* på urimede aleksandrinske versfødder se dagens lys, med øen Anholt som arnested for hans hudfletning af hele rigets åndsliv især med sigte til universitetet. Reaktionen udeblev ikke; Anholts ejer, den kendte bogsamler Frederik Rostgaard, ville have bogen brændt offentligt af bøddelen og Holberg sat i fængsel på Munkholm. Ved hove smilede man efter sigende over satiren, og lod nåde gå for ret. Dog sagde kongen, at det var bedre, dersom værket ikke var blevet skrevet. Professoren i metafysik kunne fortsætte sine forelæsninger i den universitetsdisciplin, som realisten Holberg mest af alt foragtede.

Peder Paars er et tidligt værk i den modne forfatters hektiske oeuvre, men det heroisk-komiske digt er ikke desto mindre nøglen til forståelsen af de fleste af personerne og intrigerne i de i hurtig rækkefølge skrevne komedier.

1. udgaven »Trykt i dette Aar« [1719] ved Joachim Wielandt havde ingen illustrationer; disse fremkom i den udgave, som Holberg på grund af piratudgaven og salg deraf maliciøst kaldte for »Tredie Edition«, formentlig trykt i 1720 ved Poul Johannes Phœnixberg. Et meget middelmådigt titelkobber af en ukendt kunstner forestiller målet for Paars' rejsefærd, Dorothea, statsmøe (selskabsdame) hos byfogeden i Aars. Hun er i frontalstillet halvfigur anbragt i en oval med et vers af Ovid nedendunder. Sammen med de 14 træsnit, ligeledes af en ukendt kunstner, er det efter vore begreber en såre tarvelig illustration af en digters værk, men de har en så meget større fordel fremfor de efterfølgende illustrerede udgaver af både inden- og udenrigsk oprindelse: Holberg har selv set dem, og ved uden indsigelse at lade dem fremkomme i bogen har han anerkendt, at de dækkede hans idé med bogen. Bog og billeder klæder hinanden. Det tarvelige udstyr skyldes måske også Holbergs nok så bekendte foragt for typografisk lækre bøger.

De sløje illustrationer finder også anvendelse i 2. eftertryk (efter 1727, Joachim Wiedelandt), ligeledes i 3. (1752, A. H. Godiche).

Peder Paars

Første illustrerede
udgave 1720,
se supplerende
illustration side 88

Omslagsillustration:
Stik af
J. G. Mentzel til
Niels Klim 1741
210×270 mm

TREDIE SANG.

Men *Acid* alldø ei min Helt at efterlætte;
 Opfandt et andet Raad sit onde Sind at møtte.
 Hun aabenbarede sig for *Niels Corporal*,
 Og sagde: Alle dig bele og lafs skal!
 At du sig Leilighed dig haver ladet slippe,
 At du har sluttet Folk af Hænder ladet slippe.
Niels Corporal i dig jeg ikke længer seer!
 Du ikke er den Mand, den store Hverver, meer!
 Blant Hververe du, som ei haver havt din Lige,
 Nu faa vanlærges her i Hverd vil Captsinen lige,
 Naar han faaer høre liget! *Niels Corporal*, jeg seer,
 En Stympet er, og blir ei Ober-Officer!
 Flux! det er endnu Tid, naar du vil ikkun ile:
 For *Paars* er med sit Folk fra Staden tvende Mile;
 Du ham i Morgen kan betimeligen naae;
 Du alle med eet Greb kan til Soldater faae.
Niels sprang af Sengen op, med et forbitret Hierte;
 Han løeg og hylede af idel Sorg og Smerte.
 Ret ligesom en Hingst, naar Hoppen borte er,
 Gjør Krumpring, vrinlæter, og hec underlig sig teer.

Ret

27. Bog. 3. Sang.

Hvo Ellet faaer, den jo bekommer og faa Grimen.

Opslag fra pragt-
 udgaven af
 Peder Paars med
 illustrationer af
 J. F. Clemens efter
 Johs. Wiedewelt,
 udgivet ved et
 selskab med vig-
 netter og kobber-
 København 1772.
 390 × 250 mm

Nogle oversættelser, en svensk 1750 og to tyske, 1750 og 1764, som Holberg selv har kommenteret, har lignende illustrationer.

Først 1772 udkom den såkaldte pragtudgave med 16 stik af J. F. Clemens efter Johs. Wiedewelt, titelkobberet af Dorothea Statsmøe dog formentlig efter P. Als. Som forlæg for sidstnævnte har maleren brugt de bekendte hollandske piger, anbragt i en vindueskarm, ofte flirtende med beskueren (eller maleren), med en lille sangfugl i et bur eller på hånden. Den jyske pige er dog fremstillet højskoleagtigt flittigt baldyrende (skæbnegudinde?), til overflod med et kniplebrædt foran sig, hele arrangementet i skarp kontrast til det tillempede, ovidiske vers nedenunder. I oversættelse lyder det: Hvidere er Dorothea end selv Ligusterens Blade, lysende ligesom Is og sød som den fuldmodne Drue.

Modsat titelkobberet virker Wiedewelts helsideillustrationer og friser med deres stereotype opdeling af billedfladen og med personerne anbragt i enten bagved hinanden liggende planer eller i felter ovenover hinanden, et næsten gotisk kompositionsskema, mærkeligt gammeldags. Her spores end ikke nogen gryende nyklassicisme hos J. J. Winckelmanns gamle kontubernal. Forlæggene har da heller ikke virket særligt inspirerende for Clemens, hvis stik er

blevet tunge og manierede. Men trods dette fremtræder denne udgave som en helstøbt komposition, hvad typografi og billede angår – den indtager suverænt førstepladsen blandt alle de illustrerede, holbergske værker.

1798 kom derpå Seidelins udgave med Clemens kobberstukne portræt efter det i 1813 på Sorø Akademi brændte Holbergportræt af svenskeren Johan Roselius, dog kun i enkelte eksemplarer, med Haas' stik fra 1764 i selve teksten. På stribe udgav derefter A. E. Boye i årene 1823–1865, ialt 5, uden illustrationer, men de opfyldte en ikke uvæsentlig side i populariseringen af det i dagligklæder subtile værk, idet det ved disse udgaver nåede ud til langt videre kredse, end Holberg nogensinde ville have kunnet forestille sig.

I udgaven 1835 bagest indklæbet nogle af Fritz Jürgensens tegninger, bemærkelsesværdigt naive.

Nogle slappe litografiske gengivelser efter 1772-udgaven benyttede I. C. Lange til sin udgave 1838 og syv år senere lavede Vilh. Pedersen, H. C. Andersen-illustratoren *par excellence*, 3 litografier til Conrad Schwach. Samme år, altså 1845, udsmykkede 100 træsnit fra A. Kittendorff's atelier efter P. C. Klæstrups til tider stærkt karikerende forlæg J. Davidsens udgave.

Denne blev højdepunktet i hele Peder Paars' lange liv, idet den næsten fik større betydning for digtets udbredelse end Boyes mange udgaver. Smagsdommerne rynkede naturligvis på næsen af Klæstrups illustrationer, men menigmand tog dem til sig, og derved opfyldte de uafvidende Holbergs sandfærdige og eviggyldige udtalelse om netop dette publikums holdning til kunst: *Menigman laster tit en stor Mesters Værk og foretrækker et tarveligt Maleri*.

Udgaven blev genoptrykt 1857 og 1878, og her ind imellem kom enkelte illustrationer i Billed-Almanak for Hvermand 1859, hvilket siger noget om illustrationernes popularitet.

Medens Klæstrups illustrationer stadig levede i folks erindring som levendegørelsen af de holbergske figurer, hentet fra deres eget milieu og ikklædt deres egne dragter, en realisme, der ville have tiltalt Holberg, fik Wilh. Marstrand af F. L. Liebenberg til opgave at lave forlæg for Th. Bergh's litografier 1863.

Marstrand opfattes helt op til vor tid som den fødte Holberg-illustrator, hvilket især skyldes museumsdirektør Karl Madsen, men allerede kunsthistorikeren Jul. Lange har i 1884 sat et stort og velbegrundet spørgsmålstegn ved denne bedømmelse.

Kompositions-mæssigt er billederne upåklagelige, men derudover

Clemens' kobberstukne portræt 1797, gengivet i 1798-udgaven af Peder Paars

P. C. Klæstrup

Wilh. Marstrand

frigør de ikke noget i Holbergs tekst, dertil er de for uselvstændige og eklektiske, afhængige af tidligere forbilleder. Tydeligvis er de af maleren opfattet teatralisk som foregående i et lukket scenerum, modsat Klæstrups, der er frie for en sådan bundethed, noget som teksten da heller ikke giver anledning til, eftersom Peder Paars jo ikke er noget teaterstykke.

Billederne, der er blevet til på en badeferie, Marstrand af helbredshensyn måtte foretage, er anbragt bagest i bogen, og man forstår godt, at de ikke formåede at fortrænge Klæstrups folkekære træsnit. Marstrands billeder blev dog genoptrykt i Holberg-året 1884.

Carl Thomsen tegnede omslaget til den ellers illustrationsløse udgave 1879 (Philipsens forlag), og i 1885, året efter jubelåret i anledning af Holbergs 200 års fødselsdag, udstyrede den teknisk dygtige grafiker og maler Hans Nikolaj Hansen fortællingen med store, helsides dekorationer, i tidens ånd tyndet af historiserende dragter og interiører. Modsat disse illustrationer er hans vignetter, holdt i samme stil, lette og yndefulde.

Efter denne kraftanstrengelse gik der en del år, inden næste illustrerede udgave kom 1902 i det Schubothske Miniatur-Bibliotek, hvortil Louis Moe havde lavet forlæg til bl.a. xylografen H. Bornemann's snit. Denne fremgangsmåde var allerede da ved at blive udkonkurreret af den moderne fotomekaniske teknik.

Moes illustrationer er mildest talt »flauve«, men titelkobberet i sig selv er et lille mesterværk. Det er i stilen ny-barokt, med værkets helt, Peder Paars, fremstillet i halvfigur, profil til venstre, laurbærkrans om piskeparykken, opstoppennæse fremhævet af det bagved ophængte drapperi og i hånden en marskalstav. Desuden har han kalvekrøs og om overkroppen drapperet en slængkappe (»Felt-herre«), der vælder ud over portrætovalens ramme. Nedenunder en skriftplade med hans navn – kort sagt et helt barokt skema for et portræt, men her tilsat både lidt af Holberg og lidt af Moe's satire. Portrætskemaet kendes i øvrigt fra flere af de gængse Holberg-portrætter.

I skønvirke-rammer illustrerede Nils Wiwel 1910 for forlaget Danmark værket med ialt 11 illustrationer samt et titelkobber af Holberg (»Sorø-typen«). Wiwels arbejder er relativt moderne, især i afskæringerne, men virker meget afhængige af f.eks. Kristian Zahrtmann's skole.

De ny-barokke tendenser fortsatte imidlertid i udgaven 1912 af

Hans Nikolaj Hansen

Louis Moe

Nils Wiwel

Titelkobber af Louis Moe til Peder Paars, København 1902
90 × 140 mm

L. Holbergs Samlede Populære Skrifter, bd. X, hvor Rasmus Christiansen (som man i forordet benævner »hr. kunstmaler«) iklædte personerne historiserende dragter, kun 3 illustrationer i rokokko-indfatninger.

Rasmus
Christiansen

Nye tendenser i illustrationskunsten kan altså ikke spores gennem Peder Paars-illustrationerne, heller ikke i den af Vilh. Andersen og Johs. Brøndum-Nielsen redigerede Dansk Bogsamling, hvor Peder Paars udkom 1926 med stærkt karikerende tegninger af den senere som billedhugger kendte Henrik Starcke. Tydeligvis har Starcke i sine stregtegninger med skygger studeret billedhuggeren Kai Nielsens tegninger på dennes store mindeudstilling året forud. Flere af Starckes vignetter minder iøjnefaldende stærkt om Kai Nielsens buttede numsebørn.

Henrik Starcke

I 230-året efter førsteudgavens fremkomst 1719 følte Holberg-samfundet sig forpligtet til at komme med en ny illustreret udgave ved Marlie Brande (1949, Gyldendal).

Marlie Brande

Troligt fortsætter hun i Marstrands fodspor, placerer sine figurer i lukkede scenerum, og slipper de ud derfra, iklædes de molboagtige ansigtsudtryk og dragter, og det var i hvert fald ikke Holbergs mening.

Noget nyt tilføjer Brande da heller ikke værket.

Skal man kaste et vue ud over disse her nævnte Peder Paars udgaver må man notere sig, at førsteudgavens særdeles slette – tek-

nisk og kunstnerisk set – træsnit på deres egen mærkelige måde forløser hele digterværkets idé.

Niels Klim

1741 blev et mærkeår for Holberg, men også for dansk litteratur i det hele taget. Da udkom på latin *Nicolai Klimii iter subterraneum*. Med denne fiktionsroman, der fulgte opskriften for de dengang moderne rejsebeskrivelser af fantastisk oprindelse, slog den norske poet sit navn fast som europæisk forfatter. Længe før end der fremkom en dansk oversættelse af den latinske tekst, så tyske, svenske og ungarske oversættelser dagens lys. Holberg var europæisk berømt.

Stik af J. F. Clemens
efter Jens Juels
forlæg til Niels Klim,
København 1789
210 × 270 mm

Juels del:

Clemens. Sculpt.

Cap. I.

Af 1. udg., der var trykt hos Jacob Preuss, forelå dog 1742 en anonym oversættelse ved en norsk student (Hans Hagerup) med titelkobber sammen med 3 illustrationer i teksten, bl.a af en *Typus Civis Potuani* (kap. IV) og af en indvåner fra Martinia (en abe med paryk). Denne udgave, trykt med det Preuss'ske fallitbos tilladelse hos Herman Henrich Rottmer, fulgte 1. udg.s skema for illustrationerne, men medens det er J. G. Mentzel, der har stukket til denne, i hvert fald for titelkobberets vedkommende, ved man ikke, hvem, der har stået for 2. udg.s illustrationer. Tematisk følger de førsteudgavens. Imidlertid er det en anden kunstner, der har lavet sidstnævnte illustrationer, idet disse på væsentlige punkter, bl.a. trækronens form og ansigtets drejning i den potuanske illustration, afviger fra Mentzel's stik.

J. G. Mentzel

1789 udkom Baggesens oversættelse til dansk: *Niels Klims underjordiske Reise ved Ludvig Holberg. Oversat efter den latinske Original af Jens Baggesen*. (Kbhvn. u.a.) J. F. Clemens har efter Nic. Abildgaards forlæg udført 15 illustrationer i teksten plus en enkelt efter Jens Juel. At Juel kom til at lave dette ene forlæg, skyldes det pudsige, at Abildgaard i sit forlæg havde konverteret det typiske, bergensiske brød – en bolken – som Klim havde taget med sig som fourage på rejsen, til en kringle. For et moderne menneske lyder dette latterligt, men man mente, at Abildgaard i dette tilfælde ikke havde fulgt Holbergs tekst. Det samme gjaldt iøvrigt illustrationen fra Peder Paars, hvor Gunnild slås med Jens Block, medens tre krager i 1720-illustrationen ildevarslenende sejler i luften oven over dem. Teksten har imidlertid kun to, og hele dette enkelte problem medførte en »discurs«, som Holberg sikkert har moret sig over.

J. F. Clemens efter
Nic. Abildgaard

Illustrationerne til Baggesens oversættelse skal ses i nyklassicismens lys, dog uden den patos, der ellers præger denne stilretning overalt i europæisk kunst. Men man må huske, at det er Abildgaard (og den landlige fynbo Jens Juel), der her har iklædt en storladene kunstopfattelse vadmæl og almindelig dansk snusfornuft.

Det gængse titelkobber, den skæggede helt med marskalstav, i helfigur, har man udeladt, ligeledes den metafysiske fremstilling af jordens indre med den omkringsvævende yngling, og har – for det sidstes vedkommende – valgt en rent naturalistisk skildring af Klims luftrejse.

Denne kredsen om planeten har rent billedligt hjemmel i teksten, idet Klim, da han føres til fyrsten i Potu, undervejs køber et flyve-

skrift med et kobberstik af sig selv, forsynet med bådshage og tov (som Juels forlæg). Det er nyhedsformidling af første klasse.

Aben, som Abildgaard har lavet forlægget til, har han hugget fra førsteudgaven. Han har, hvad hans øvrige forlæg viser, ikke selv magtet at finde på noget bedre.

Disse resterende illustrationer er lånt gods, idet baroktidens kolonipolitik her rulles frem for det læsende publikum. Qvamiterne overbringer således Klim fade med frugter, men disse forlæg er ikke bogormen Abildgaards egen idé. Han har benyttet de geografiske korts kartoucher med lignende fremstillinger (dette gælder kap. III, IV og XII). Original derimod virker scenen, hvor han i søvne tror, han hører den hjemlige degns oratiske udskejelser, men opdager, at det er en stedlig tyrs brølen.

Der går flere år, inden man igen vover at illustrere Klim. Dette kan skyldes to ting: Abildgaard/Juel/Clemens' illustrationer var et fejlgreb, idet den form for illustrerede bøger forlængst havde forladt det internationale bogmarked. Måske har værket været for sublimt for det almindelige, læsende publikum til at det kunne opnå et tilstrækkeligt stort salg.

Rasmus Christiansen

De næste illustrationer udkom derfor også i en folkelig udgave af Samlede populære Skrifter (1912), bd. IX, hvortil Rasmus Christiansen uden at tiltrække sig større opmærksomhed havde lavet 4 forlæg.

I 1941 – atter et langt åremål mellem udgaverne – fejrede man 200-året for den første udgaves fremkomst, men man lagde Baggesens 1789-oversættelse frem igen, havde altså ikke lyst eller evner til noget nyt. Det er Holberg-samfundet, der gennem Gyldendal lancerede denne jubeludgave med illustrationer af Robert Storm Petersen.

Robert

Storm Petersen

I sin helhed er bogen med Storm Petersens illustrationer morsom; Holbergssamfundets intentioner har sikkert været de bedste ved at vælge netop ham som illustratør til jubeludgaven, men det er alligevel et fejltræk: Storm Petersens humor er *for* barok for Holberg, og han forstår ikke, efter min mening, at forløse Holbergs sprællevende og idéfyldte tekst.

Hans Scherfig

I tidsrummet 3. juli 1955 – 21. januar 1956 gik som føljeton i »Land og Folk« Hans Scherfigs tegneserie med en modificeret tekst. Senere udkom tegneserien i bogform på forlaget Sirius i 1961, fotografisk genoptrykt i 1973. Sarkastisk kalder Ebbe Kløvedal Reich Scherfig, der modtog Holbergmedaillen 1973, for »den

Tegning af Robert
Storm Petersen
til Niels Klim,
København 1941
192×256 mm

levende dansker, der elsker Holberg mest«. Reich har dog ikke ret, hvilket protester fra nær og fjern vil kunne vidne om.

I sin tegneserie bruger Scherfig let genkendelige portrætter af samtidige danskere, f.eks. af pastor Chr. Bartholdy under tegningen med teksten »— at de kristne var delt i sekter, som rasede mod hinanden«. Desuden et portræt af tidligere finansminister Thor-kild Kristensen med sparekniven, et selvportræt i en meget prækær situation, hvor den evigtalende poet får lavement, samt naturligvis Holberg selv.

Men de andre tjenere stimlede sammen om ham og overvældede ham med lykønskninger. Thi alle martinianerne er letsindige, fjantede og uildelige sladderhanke, som aldrig foretager sig noget alvorligt, men uopbørligt lader tungen løbe.

Niels Klim fik et lille kammer anvist, hvor han skulle bo. Han kastede sig straks på sengen, men kunne ikke falde i søvn på grund af sit sinds oprør. Han begræd sin ulykkelige skæbne, som forekom ham endnu hårdere her end på planeten Nazar.

Hvor længe han sov, vidste han ikke. For her på firmamentet var der ingen forskel på dag og nat. Det var aldrig mørkt, undtagen ved de lejligheder, hvor planeten Nazar kom imellem firmamentet og den underjordiske sol og derved formørkede denne.

Også årstiden var altid den samme, og man måtte beskytte sig mod heden ved at indrette kølige kældre, søjlegange og skyggefulde lunde. Niels Klim var netop vågnet, da en abekat (som var hans kollega) kom ind til ham med nogle blind og en forløren hale.

Han anbragte halen på Niels Klims bagdel, for at han skulle se ud som de andre aber. Også en lakaj-drægt bragte han. Niels Klim fik ordre til at gøre sig færdig, da præsidenten om en time skulle bæres til universitetet, hvor en doktorpromotion skulle foregå.

Det var klokken fjorten om formiddagen. Thi selv om dag og nat ikke kunne skelnes fra hinanden, inddelte man dog døgnnet i 22 timer ved hjælp af urværker og timeglas. Hvis disse ure på en gang gik i stå, ville det være umuligt for indbyggerne at få timerens gang at vide.

Side af Hans Scherfigs gendigtning af og linoleumssnit til Niels Klim, Risskov 1961
205×294 mm

Desuden er der også let genkendelig arkitektur, f.eks. Amalienborg og med teksten »— oprettet et overjordisk handelskompagni« en tegning af Ø. K.s hovedsæde i København.

I fyrstedømmet Potu bliver Klim på grund af sine kraftige ben

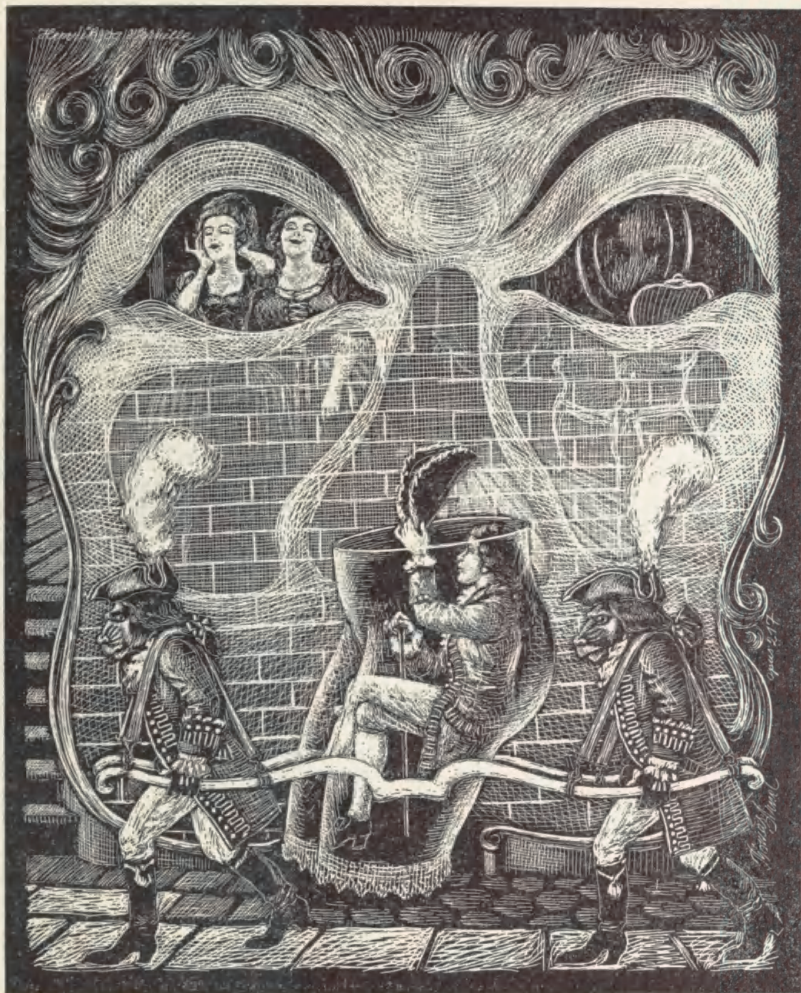

Illustration fra
Holberg læst og
påskrevet
af Thomas Arnel
til Henrik og
Pernille,
København 1972
196×246 mm

ansat som hofløber, hvorved han lærer potuanernes land at kende. Smart fundet på af Holberg. Ligeledes bliver Klim i medfør af sin fysiske standard ansat som portechaisedrager hos en fornem abe, som han desuden laver parykker til, og dermed er han med til at skabe en ny mode.

I den publikation, som Det kgl. Teater i anledning af 250-året for den første danske teateropførelse, udsendte med bidrag af moderne billedkunstnere og tekstforfattere, »Holberg læst og påskrevet«, går aberne med paryk på hovedet igen som portechaisebærere i neosurrealisten Thomas Arnel's pertentlige grafik til Henrik og Pernille.

Thomas Arnel

Komedierne

Førsteudgaven af komedierne fra 1723 i oktav havde ingen illustrationer.

I det ene bind, der 1746 udkom som en torso af G. Fursmanns planlagte 6-binds udgave af de til fransk oversatte 26 komedier (det da udkomne), og hvortil Holberg har forfattet fortalen, findes 4 illustrationer til komedierne: Den Vægelsindede, Henrik og Pernille, Den politiske Kandestøber og Mascarade. De er ikke signerede, men de har i deres franskinspirerede image en vis lighed med Pael Grønvold's noget diletantiske illustrationer til kobberstikværket om Frederik V's Norges-rejse i 1749. Grønvold var løjtnant i søetaten og som sådan udgået fra Jacob Fosie's lidet inspirerende skole, og man kan udmærket tilskrive Grønvold de 4 illustrationer.

Pael Grønvold?

Er disse tegninger til Holbergs komedier efter vore begreber ikke af en sådan kvalitet, at de er berettiget til rent visuelt at uddybe Holbergs tekst, så har de dog, ligesom de tidlige træsnit fra Peder Paars, den ikke uvæsentlige interesse, at Holberg selv har set dem, og han har sikkert med sin ringe forståelse for billedkunst i det hele taget ment, at de fuldt ud dækkede en fransk udgave af hans komedier. Bindet blev genudgivet 1777.

Denne illustrerede udgave af komedierne var exceptionel, og fremkom på dette tidspunkt i dette udstyr, fordi den derved fulgte den herskende franske mode.

F. L. Bradt

Der gik da også en rum tid, inden en illustreret tekstudgave af komedierne så dagens lys, og dette skyldes, som ganske rigtigt bemærket af Julius Lange, at de udelukkende skulle illustreres fra scenen. Dog fremkom der i Fridrich Schwarz: Lommebog for Skue-spilyndere, 1784, fire stik af F. L. Bradt efter Den Stundesløse uden tekst. I samme bog er samme kunstners Mindesmærke over baron Holberg med vers af W. H. F. Abrahamson.

Disse fire stik har man hidtil anset for at være de ældste illustrationer til komedierne, men det vil være rigtigst at henregne den Fursmann'ske udgave, trykt i København, og dennes illustrationer som værende de ældste.

C. A. Lorentzen

Først da C. A. Lorentzen af storkøbmanden, senere redaktør for Berlingske Tidende, Mendel Levin Nathanson, o. 1810 fik til opgave at levere forlæg til én illustration fra hver komedie samt et titelkobber i form af et profilportræt af digteren, ialt 32 billeder, kom der gang i den illustrative udsmykning af scenestykkerne. Forlægget for dette holbergske galleri i kvart var Boydell's Shakespeare-

Den ellevte Junii. V. Act. I. Scene

Stik af J. J. G. Haas
efter maleri af
C. A. Lorentzen til
Den ellevte Junii,
Holbergs Gallerie,
hæfte 2,
København 1828
210×255 mm

Maler af C. A. Lorentzen

Stikket af J. J. G. Haas

Jeg skal vise dig, hvad det har at betyde,
at ville bekjæmpe en ærlig Matrone!

galleri i stor tværfolio. Det stort anlagte, danske projekt så imidlertid på grund af Nathansons svigtende økonomiske formåen aldrig i sin helhed dagens lys. Kobberstikkerne J. F. Clemens, J. M. Haas, J. H. Senn, J. J. G. Haas og W. Heuer, der var bestilt til at stikke det ambitiøse værk, nåede kun at lave ialt 15 blade, der udkom 1828 som en slags forhåndsreklame for værket, men mere kom der heller ikke ud af det. Em. Bærentzen & Co. Lith. Inst., udgav 1843, trykt i det B. Schlesinger'ske Bogtrykkeri ved N. H. Stenderup, Scener af Holberg's Lystspil, lithograferet efter Lorentzens, Eckersbergs, Westphaels og andre berømte kunstneres originaler. Det er 8 formindskede kopier efter de nathansonske kobbere (pladerne tilhører Gyldendal, deponeret i Den kgl. Kobberstiksamling) suppleret med 4 scener efter originaltegning af F. Westphael, der

fra 1841 var kostumier ved Det kgl. Teater. Eckersberg var af Nathanson bestilt til at lave to scener til det ambitiøse forehavende.

Var Lorentzens malede forlæg (tilh. Statens Museum for Kunst, deponeret Amalienborg) ikke den helt store kunst, så var de dog et udtryk for den nedværdigende holdning, Det kgl. Teater lagde for dagen i dets forhold til Holbergs komedier. De blev brugt som nødstykker (»Vi tager en holberger«), og af den grund givet i forkerte dekorationer og kostumer. Det sidste skyldes vel nok den omstændighed, at skuespillerne ved på scenen at bruge deres private klæder fik udbetalt en klækkelig godtgørelse herfor. Men heller ikke publikum kunne goutere dem. Den hogarth'ske ånd, der prægede både Holberg og Lorentzen, havde det borgerlige publikum ingen forudsætninger for at forstå.

Opslag fra Jeppe paa Bjerget med tegninger af P. C. Klæstrup, skåret af Fred. Frølund og Flinch, København 1842
177×148 mm

Personerne i Komedien.

Jeppe paa Bjerget.

Nisse, hans Hustru.

Jacob Slemager.

Baron Ritus.

Hans, Sekretær.

Kammertjeneren.

Erif, Lasei.

Anden Lasei.

Le Doctore.

Ridefogden.

Ridefogdens Kone.

Tre bevøbnede Mand.

Dommeren.

Retjenten.

Le Advokat.

Magus.

Forste Akt.

Forste Scene.

Nisse.

fagde nylig til mig: Nisse!

Jeg troer neppe, at der er saadan en doven Slynge i det hele Herred, som min Mand: jeg kan neppe faae ham vaagen, naar jeg trækker ham efter Haaret af Sengen. 3 Dag veed nu den Slynge, at det er Torvedag, og tog alligevel ligger han og sover saa lange Hr. Poul

du est alt for haard mod

Efter dette mislykkede foretagendes endeligt gik der da også en rum tid, inden nogen igen vovede pelsen.

1842-1855 udkom der hos Fred. Frølund og Andreas Flinch i P. C. Klæstrup Pilestræde 7 hefter med hver én komedie, med træsnit komponerede og tegnede af P. C. Klæstrup og trykt dels hos Louis Kleins Bogtrykkeri, hos J. G. Salomon, dels hos Brødrene Berling. Der er forrest et tegnet persongalleri og i teksten 30 til 50 træsnit, særdeles slet skårne af signaturerne CH og BD efter Klæstrups jævne forlæg. At de udkom hos Flinch skyldes sikkert, at denne var fornyeren af xylografien herhjemme, hilst velkommen af guldalderens kunstnere, men det var dog først og fremmest Flinch's efterfølgere, der formåede at løfte xylografien op i et kunstnerisk forsvarligt plan. Men hefterne var meget populære.

1843 accepterede Kunstakademiet i København, at W. Marstrand konverterede den stillede opgave til et medlemsstykke »Scene af dansk Folkeliv« til en gengivelse af en scene fra »Erasmus Montanus«. Derpå fulgte hans utallige tegninger efter teaterscener og figurer, men ingen af disse fandt i Marstrands levetid anvendelse som illustration i en bogudgave af komedierne. Det er stadig diskutabelt om Marstrand med disse tegninger formåede at levendegøre Holbergs tekster. På os virker Marstrands Holberg-illustrationer lidt gammeldags, idet han rent stilmæssigt betræder den samme realistiske billedverden, Lorentzen i århundredets begyndelse ærligt og redeligt havde søgt at skildre i sine teaterscener.

1848-54 udgav Det Holbergske Samfund komedierne i otte bind i F. L. Liebenbergs tekstrevision, 4°. Bindene har ingen direkte illustrationer udover nogle bukolske træsnit, hvori en satyr stanges med en buk. Træsnittet, der er signeret FL, anvendtes også i formindsket og noget ændret udgave i Gads senere 25 øres-udgave af komedierne. Desuden har otte-binds udgaven en frise med et par børn, der leger med en kæmpe stor teatermaske, som den ene bliver forskrækket over, hvilket er det samme tema, som Lorentzen anvendte i det malede relief under sit Holberg-portræt til Det holbergske Galleri.

1853 udgav D. F. Holm, forlagt af P. Larsen og trykt hos F. E. Bording, en ét-binds udgave med samtlige komedier uden illustration i teksten, men med et litograferet smudsblad med nogle komediescener i ny-rokokoarrangement og på bagpermen et ovalt Holberg-portræt (Sorø-typen) i egekrans.

1867, genudgivet 1876, kom så den store étbindsudgave ved

Wilhelm Rosenstand dr. phil. A. Schou, og med 40 billeder tegnet af Wilhelm Rosenstand samt et af I. W. Tegner og Kittendorff lith. Inst. udført Holberg-portræt (Sorø-typen). Oprindeligt havde det vist nok været meningen, at Fr. Wøldiches Forlag ville udsende denne udgave med Marstrands tegninger, suppleret med Rosenstands af de komedier, som Marstrand ikke havde taget sig af, men planen blev droppet. Bogen, trykt hos Sally B. Salomon, er meget pæn. Rosenstands illustrationer i sort tryk på gullig bund er lidt pauvre.

Udvalget for Folkeoplysnings Fremme udsendte i 1868-72 enkeltudgaver af otte af Holbergs komedier, hvert med ét træsnit efter Marstrand, senere anvendt i étbindsudgaven 1884 (Liebenbergs tekstrevision).

Dette var alt, hvad der fremkom af Marstrands store stak af Holberg-tegninger.

Fra 1868 og fremefter udgav universitetsboghandler G. E. C. Gad i Liebenbergs tekstrevision i serien »Holberg Komedier for 25 Øre« hefter med en eller to komedier med en enkelt illustration af Marstrand eller Rosenstand.

H. Tegner

Liebenbergs tekstrevision ligger også til grund for jubeludgaven i 3 bind, udkommet 1883-88 i anledning af 200 året (1884) for digterens fødsel, forlagt af Ernst Bojesen. Illustrationer af H. Tegner, træsnit ved F. Hendriksen og andre. Titelbladet meddeler »Illustrationernes historiske Troskab under Medvirken af Bern. Olsen«. Olsen, der indtil 1885 var direktør for Tivoli, havde forud herfor været kostumier ved Casino og Det kgl. Teater. Dette har vel gjort, at man lyttede til hans råd, og der er da også en duft af mølkgugler og lavendler over Tegnens ny-rokoko forlæg, til tider så realistiske i den udvendige personkarakteristik, at de går ud over Holbergs tekst. Nogle ligeledes rokokaiserende indfatninger til 3. binds bilag er tegnet af Arnold Krog. Genudgivet 1896.

I årene herefter fortsætter Gad med sine populære hefter med en eller to komedier.

1923-24 udsendte H. A. Aschehoug & Co. på sit danske og norske forlag Festudgaven 1922 i tre bind: Holberg. Comedierne. Tekstred. ved Carl Roos. De indgik i en større udgave også omfattende De populære Skrifter. Eneste form for illustration er de friser og vignetter, Poul Sæbye har lavet, trykt hos J. Jørgensen & Co. Ivar Jantzen.

Axel Nygaard

Axel Nygaard illustrerede tolv *Komedier*, udgivet af Tage Høeg. Dansk Bogsamling. Martins Forlag 1926. De enkelte komediers

figurer fremtræder i den lette og elegante streg, kendt fra hans daglige tegning i Politiken. Titelbladene har kasse med figurer. En elskværdig, men ikke videre karakteriserende personschildring.

Tyve år gik, inden den næste illustrative udgave forelå, denne gang af en enkelt komedie, Julestuen, som Alex. Secher 1946 lavede for Forlaget Forum, ialt 4 illustrationer og titel- og slutvignet.

1954 udkom Udvalgte komedier med Wilhelm Marstrands Tegninger. Billedfortegnelse, billedudvalg og tekstredaktion ved H. P. Rohde. Nordlundes Bogtrykkeri (Gyldendal). Denne udgave gav Marstrands tegninger efter de komedier, som Marstrand lod sig inspirere af, og som bekendt omfattede det ikke alle Holbergs scenestykker. Rohdes tekst svækkes noget af, at han vil rehabilitere Marstrand som Holberg-illustratoren par excellence, men det er første gang, man i bogform konfronteres med adskillige af tegnerens forlæg, ialt 56 arbejder. Bogen blev tilrettelagt af Erik Ellegaard Frederiksen.

Se supplerende
illustration side 88

Jeppe på Bjerget og Mascarade udkom 1955 hos Det schønbergske Forlag med forord og kommentarer ved F. J. Billeskov Jansen og tegninger af Arne Ungermann. Meget smukke, farvelagte illustrationer, men også en enkelt kurios, nemlig den tegning fra Jeppe, hvor han efter baronens ordre bliver hængt med rebet under armene, men dette har Ungermann ikke forstået, og derfor lod han Jeppe svæve på en cirkelformet sky, forsynet med vinger på ryggen.

Arne Ungermann

Hans Mascarade-tegninger er lidt champagneagtige.

Ungermann har også lavet omslagstegningen til Gyldendals udgave 1958 af Ulysses von Ithacia eller En tydsk Comoedie. Udgiven af Dansk lærerforening i Th. A. Müllers udgave ved Brorson Fich. Ulysses læner sig op af skiltet med teksten: Dette er Troja.

Povl Christensen lavede sine første træsnit efter Holberg i 1961, da en illustrationsløs udgave af Jeppe på Bjerget fra 1948 (Billeskov Jansen) blev genoptrykt (Hans Reitzel). Christensen har lavet ialt 31 træsnit til den nye udgave, der udsendtes 1967.

Povl Christensen

Man kan opfatte hans Jeppe som en fortrukken sut fra Vesterbros små sidegader, dér hvor bryggeriernes overskud skabes, med svung i både arme og ben, ja i hele kroppen og mælet, men det er ikke den bergensiske bonde, som Johan Borgen i sit forord vil have os til at acceptere, vi ser for vore øjne. Det er en udvendig person, mageløst dygtigt snittet i stokken, hvor de hvide og de sorte felter bygger trykket op, men Holbergs Jeppe er det ikke.

Træsnit af Povl
Christensen til
Jeppe paa Bjerget,
København 1967
224 × 254 mm

For Hans Reitzel lavede Povl Christensen samme år bogomslag til tre udgaver af komedierne: 1. Den politiske Kandestøber og tre andre komedier, 2. Barselstuen og tre andre komedier og 3. Jeppe på Bjerget og tre andre komedier, hver med en illustration fra titelkomedien.

I 250-året for åbningen af Den danske Skueplads 23. sept. 1722 i teatret i Lille Grønnegade udgav Det kgl. Teater 1972 en publikation med ovennævnte titel. Holberg læst og påskrevet

I alt 14 nutidige kunstnere, hvoraf de 6 er billedkunstnere, medvirkede ved det utraditionelle værk.

Med en Fællesmarked-komedie åbnede Kristen Bjørnekjær under titlen Jean de France eller Hans Frandsen for lykkeposen. Han havde forsynet sin i øvrigt vittige udlægning af Holbergs klassiske intrige med naive »børnetegninger« af Jean, Jeans mor, Jeans far, Esbens og Antons to-snudede bil osv.

Per Arnoldi havde i sine velkendte bolchefarver – i øvrigt med sin kone Pernille Rohde som model – forsynet scene 15 (skal være scene 13) fra Jule-stuen med det morsomme optrin, hvor Leander kryber ind under Leonoras kjole. Per Arnoldi

Derefter fulgte Arnels tidligere omtalte illustration til Henrik og Pernille og Claus Bojesens begavede, men ukarakteristiske illustration til Jeppe på Bjerget, i øvrigt flot trykt med bl.a. sølv. Thomas Arnel og Claus Bojesen

Per Kirkeby og Bjørn Nørgaard havde taget sig af Kilde-Reysen, men de gør sig – hvilket redaktionen burde have bemærket – skyld i den i øvrigt forståelige lapsus at henlægge handlingen til Dyrehaven. Som bekendt foregår Holbergs komedie ved den stadig eksisterende Vartovkilde ved Strandvejen. Per Kirkeby og Bjørn Nørgaard

De havde lavet et persongalleri – så vidt det kan ses, er det den frelste omgangskreds, der har været modeller – i hvide ovaler på guldgrund. Figurerne i hverdagstøj. Det har man set før, bl.a. hos Klæstrup. Desuden er der et skovbillede i en teknik som gamle sølvfotografier, med Nørgaard, der engeleagtig fjæler sig i skovens dyb, en scene, hentet fra kollektivfilmen »Frændeløs«.

Som den 6. og sidste illustratør møder vi Stephan Rostrup, der har udsmykket Den forvandlede Brudgom med en ret forståelig og kunstnerisk forsvarlig billed-skildring. Stephan Rostrup

Inden da har Kaj Nissen (tekst) og Asger Sessingø (fotografier) skabt den mest interessante montage til Hexeri eller blind Allarm. Foretagendet indledes med et close-up eller gylp-fotografi af Th. Steins Holberg-statue foran teatrets facade, forsynet med et billede af en strømer (politibetjent) med hjælm og en højttaler rettet ind mod digterens døve øren. Resten af fotografierne viser i avisreportage politi og kontrollører og demonstranter i mere eller mindre brutal og blodig håndgemæng. Kaj Nissen og Asger Sessingø

Holbergs øvrige
værker

Hverken Holbergs »Heltehistorier« i to bind, Jødiske Historie, Geistlige og Verdslige Staat eller Danmarks Riges Historie, ligeledes i to bind, har udover friser og vignetter egentlige illustrationer. Dog har den gejstlige Staat en rå gengivelse af Sorø akademis segl fra 1747, men den er ikke lavet direkte til denne bog.

Forskellige
illustratorer

Det samme gælder hans Metamorphosis, udgivet 1726 under pseudonymet Hans Mikkelsen, der har nogle kluntede vignetter og friser i træsnit, i disharmoni med fortalens slutning: »Thi ingen, som vil øve sig udi at gøre et Skilderie, lastes derudaf, at han udcopierer det beste«.

Mindre poetiske Skrifter, trykt hos E. H. Berling 1746, har foran titelbladet I. B. Brühls Holberg-portræt med C. F. Wadskier's latinske vers. Heri Metamorphosis med O. H. de Lode's 2 kobberstik, der går igen i 1767-udgaven, trykt hos brødrene J. E. og G. E. Berling. I øvrigt er Lode også mester for Holbergs ex libris.

Povl Christensen

Epistlerne illustreres ret sent. 1945 lavede Povl Christensen 21 penne-tegninger til Paul V. Rubows udgave af En snes epistler af Ludvig Holberg. Samme år privattrykket Epistola CCXL [om bogsamlere], trykt i Det Berlingske Bogtrykkeri, udsendt som nytårshilsen af Povl Christensen og Aksel Danielsen, der havde tilrettelagt bogen. Povl Christensens 5 penne-tegninger er lidt forsigtige, næsten benovede, dog med lidt holbergsk latterliggørelse af de to bogsamlere, ham med de hvide boghandsker og ham (Theodorus) der smudser sine hvide bøger til med mad. Den smukke publikation fik prædikatet »Godt bogarbejde« og udsendtes 1947 af Forening for Boghaandværk. 1972 genudgivet af Poul A. Andersen i klichétryk.

Carin Naae og
Jørgen Mogensen

To epistler om kaffe, te og tobak med indledning og noter af Tage la Cour og med træsnit af Carin Naae, udkom 1950 hos Scripta, trykt i Simon Gullanders Bogtrykkeri i Skjern.

I Mogens Knudsens og Orla Lundbos Humor fra Danmark med forord af Tom Kristensen (1953, Carit Andersen) bragtes med illustration af Jørgen Mogensen Ludvig Holbergs epigram, Hvorfor jeg ikke gifter mig.

Samme år udkom fra Det Berlingske Bogtrykkeri som nytårshilsen Kai Friis Møllers Ludvig Holbergs Selvportræt samt Castrum Doloris med frontispice af Povl Christensen, et portræt efter den såkaldte Bergens-pasta. Det havde nok været mere hensigtsmæssigt at bruge Magnus Arbiens medailleudkast, formentlig efter den nu forsvundne dødsmaske, som forlæg.